

พฤติกรรมศาสตร์ในแง่มุมของจิตวิทยา

ดร. วิลาศลักษณ์ ชวัลลี*

จิตวิทยาเริ่มเป็นสาขาวิชาหนึ่งเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ 1800 เมื่อ วุนท์ (Wilhelm Wundt) ตั้งห้องทดลองทางจิตวิทยาขึ้นในประเทศเยอรมัน เพื่อศึกษาสภาพจิตสำนึก (consciousness) ของมนุษย์ จิตวิทยาในยุคแรกจึงเป็นการศึกษาเรื่องของจิตใจ ในระยะเวลาต่อมาไม่ห่างกันนักในสหรัฐอเมริกา เจมส์ (William James) ก็ได้เขียนตำราทางจิตวิทยาขึ้นสนับสนุนให้มีการศึกษาว่าจิตใจมนุษย์นั้นทำงานอย่างไร และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

แม้ว่าจิตวิทยาจะเป็นที่ตระหนักกันในหมู่นักจิตวิทยาในเวลานั้นว่า เป็นการศึกษาเรื่องของจิตใจ แต่ความรู้ทางจิตวิทยาก็ได้เพิ่มพูนขึ้นจากการศึกษาที่มีชื่อเสียงของจิตใจโดยตรง แต่เป็นเรื่องอื่น เช่น เรื่อง พฤติกรรมการเรียนรู้ซึ่งทดลองกับสุนัข โดย พาฟลอฟ (Ivan Pavlov)

จนกระทั่งในปี 1913 วัตสัน (John B. Watson) นักจิตวิทยาชาวอเมริกันได้เขียนหนังสือเรื่องพฤติกรรมนิยม (Behaviorism) ขึ้น เขามีความเห็นที่ว่าจิตวิทยาควรจะศึกษาแต่พฤติกรรมภายนอกที่สังเกตได้หรือวัดได้โดยตรงในเชิงวิทยาศาสตร์เท่านั้นแนวคิดของวัตสันมีอิทธิพลมากจนเป็นเหตุให้นิยามของวิชาจิตวิทยาที่ว่าเป็นการศึกษาเรื่องของจิตใจได้เปลี่ยนมาเป็น “ศาสตร์ที่ศึกษาเรื่องพฤติกรรม” (the science of behavior) จิตวิทยาจึงเริ่มเป็นศาสตร์ที่สำคัญศาสตร์หนึ่งที่ศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ แต่ในนิยามนี้โดยปกติจะรวมถึงการศึกษาพฤติกรรมของสัตว์ด้วย โดยมีข้อตกลงเบื้องต้น (assumptions) ที่ว่าความรู้ที่ได้จากการศึกษากับสัตว์สามารถจะกล่าวครอบคลุม (generalize) ไปยังพฤติกรรมมนุษย์ได้ และพฤติกรรมของสัตว์ในตัวของมันเองก็เป็นสิ่งที่น่าศึกษา (Atkinson, Atkinson, Smith, & Bem, 1990)

ตำราทางจิตวิทยาส่วนมากในช่วงนั้นจะใช้นิยามดังกล่าวนี้ แต่ปัจจุบันนี้ได้หมุนกลับมาอีกเมื่อจิตวิทยาที่ศึกษาเรื่องการรู้คิด (cognitive) และเรื่องประสบการณ์เชิงอัตนัย (subjective experience) ได้พัฒนาขึ้น นอกจากนี้ก็จิตวิทยาก็ได้กลับมาเห็นความสำคัญของสภาวะจิตของคน ซึ่งจะเห็นได้จากการบรรยายของนายกสมาคมจิตวิทยาแห่งสหรัฐอเมริกา (American Psychological Association - APA) ในการประชุมสัมมนาสมาคมนักจิตวิทยานานาชาติ ที่ประเทศแคนาดา ปี 1993 ว่าจิตวิทยาในอนาคตจะเป็น “ศตวรรษของจิตวิทยาแห่งจิต” ที่จะช่วยให้เราเข้าใจถึงสภาวะจิตของคน และการหาทางช่วยเหลือผู้ที่มีปัญหาด้านอารมณ์และจิตใจ จะเป็นช่วงเวลาของการหันมาให้ความสนใจกับการศึกษาโลกภายในของคนเป็นการศึกษาเกี่ยวกับความคิด

และความรู้สึกของตนเอง (พรณี ชูทัย เจนจิต, 2537) ความหมายของจิตวิทยาในปัจจุบัน จึงเป็นที่ยอมรับว่ารวมทั้งพฤติกรรมและกระบวนการภายในด้วย

ตำราทางจิตวิทยาส่วนมากในปัจจุบันจึงนิยามจิตวิทยาว่า “เป็นการศึกษาพฤติกรรมและกระบวนการทางจิตใจ โดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (scientific study of behavior and mental processes) (e.g. Baron, 1992; Crook & Stein, 1988; Atkinson, Atkinson, Smith, & Bem, 1990) คำนิยามนี้จะรวมการศึกษาพฤติกรรมที่สังเกตได้อย่างเป็นปรนัย และรวมถึงกระบวนการภายใน เช่น การคิด การจำ แรงจูงใจ และอื่น ๆ ด้วย และเรื่องเหล่านี้ไม่สามารถสังเกตได้โดยตรง แต่จะต้องอ้างอิงจากพฤติกรรม การรายงานของตนเอง และข้อมูลทางชีวประสาทด้วย

การศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์จะต้องมีมากไปกว่าสิ่งที่เกิดขึ้นกับบุคคลแต่ละคน และจะต้องพิจารณาถึงการจัดระเบียบของสถาบันต่าง ๆ ที่บุคคลนั้นอาศัยอยู่ด้วย เช่น ครอบครัว ชุมชน และสังคมที่ใหญ่ขึ้น เนื่องจากว่าการจัดระเบียบเหล่านี้มีความหลากหลายอย่างมากเกินกว่าจะสามารถทำความเข้าใจได้จากศาสตร์สาขาเดียว ดังนั้นสาขาวิชาต่างๆ ที่ค้นคว้าหาความรู้เพื่อเข้าใจมนุษย์และระเบียบของสังคมจึงได้พัฒนาขึ้น ดังเช่น มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ ภาษาศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา และวิชาเฉพาะอื่น ๆ วิชาเหล่านี้รวมกันเป็นพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์ คำว่า “สังคมศาสตร์” จะมีความครอบคลุมว่า ในขณะที่พฤติกรรมศาสตร์จะจำกัดอยู่ในสาขาวิชาที่ให้ ความสนใจแก่พฤติกรรมของบุคคล เช่น จิตวิทยา มานุษยวิทยา และภาษาศาสตร์ เนื่องจากว่าทุกสาขาได้เห็นความสำคัญที่ว่าพฤติกรรมของบุคคลและพฤติกรรมของสังคมไม่สามารถจะเป็นที่เข้าใจได้ถ้าปราศจากอันใดอันหนึ่งไป คำว่า “พฤติกรรมศาสตร์” และ “สังคมศาสตร์” จึงมีการใช้แทนกันอยู่บ้าง

จิตวิทยาสามารถเป็นได้ทั้งสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ สาขาย่อยของจิตวิทยา เช่น จิตวิทยาสังคม มีแนวโน้มที่จะถูกมองว่าเป็นสังคมศาสตร์ เพราะมันเน้นปรากฏการณ์ทางสังคม ส่วนจิตวิทยาเสรีศาสตร์ก็มักจะถูกมองว่าเป็นพฤติกรรมศาสตร์ เพราะมันศึกษาพื้นฐานทางชีววิทยาของพฤติกรรมของแต่ละบุคคล จิตวิทยาการศึกษา ที่ศึกษาว่าเด็กแต่ละคนเรียนรู้เรื่องการอ่านอย่างไร จะถูกระบุว่าเป็นพฤติกรรมศาสตร์ แต่ถ้าศึกษาเรื่องปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มในห้องเรียน ก็จะเป็นสังคมศาสตร์ ดังนั้นจิตวิทยาจะเป็นพฤติกรรมศาสตร์ เมื่อเน้นเรื่องพฤติกรรมของบุคคล และจะเป็นสังคมศาสตร์ เมื่อเน้นเรื่องกลุ่มของบุคคลที่มีปฏิสัมพันธ์กัน (Atkinson, Atkinson, Smith & Bem, 1990)

การศึกษาพฤติกรรมมนุษย์ของทางจิตวิทยาก็มีได้หลายแนวทางหรือแนวคิด (approaches) หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า การกระทำใด ๆ ของบุคคลสามารถจะอธิบายได้หลาย ๆ แนวทาง แต่แนวทางเหล่านี้มิใช่จะแยกจากกันโดยเด็ดขาด เพียงแต่ว่าแนวทางเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะมีจุดเน้นในบางด้านที่แตกต่างกัน และไม่มีแนวทางใด ‘ถูก’ หรือ ‘ผิด’ นักจิตวิทยาส่วนมากก็จะยึดถือการผสมผสานหลาย ๆ แนวทางในการอธิบายปรากฏการณ์ทางจิตวิทยา แนวทางหรือแนวคิด ทางจิตวิทยาที่จะกล่าวต่อไป เป็นแนวทางที่สำคัญ ๆ 5 แนวทาง

แนวทางชีวประสาท (Neurobiological approach) แนวทางนี้พยายามศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมกับการทำงานของสมองและระบบประสาท เป็นความพยายามที่จะระบุว่ากระบวนการทางชีวประสาท สามารถอธิบายเหตุการณ์ทางพฤติกรรมและจิตใจได้ เช่น การรับรู้ เป็นการทำงานของเซลล์ประสาทในสมองขณะที่ตาจับภาพ หรือจากการทดลองพบว่าปฏิกิริยาทางอารมณ์ เช่น ความกลัวและความโกรธ สามารถทำให้เกิดขึ้นได้ในสัตว์ถ้ามีการกระตุ้นด้วยไฟฟ้าอย่างอ่อน ๆ ที่บางส่วนของสมอง และแม้แต่ในมนุษย์ การกระตุ้นด้วยไฟฟ้าที่บางส่วนของสมอง ก็สามารถทำให้เกิดความรู้สึกพึงพอใจและความเจ็บปวด และแม้แต่ความจำในอดีตให้กระจ่างขึ้นมาได้

แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากสมองเป็นสิ่งที่ซับซ้อน และการศึกษาสมองของบุคคลที่ยังมีชีวิต เป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก ความรู้ในเรื่องการทำงานของเซลล์ประสาทกับพฤติกรรมจึงยังขาดอยู่มาก นักจิตวิทยาจึงต้องอาศัยวิธีการศึกษาในแบบอื่น ๆ ด้วย

แนวทางพฤติกรรม (Behavioral approach) นักจิตวิทยาแนวนี้ศึกษาบุคคลโดยดูที่พฤติกรรม ไม่สนใจสิ่งที่เกิดขึ้นภายใน เช่น พวกความคิด ความรู้สึก การรับรู้ พวกเขาจะศึกษาสิ่งเร้าที่ดึงพฤติกรรมการตอบสนองออกมา การลงโทษ และการเสริมแรงที่จะคงการตอบสนอง และสนใจการปรับพฤติกรรมโดยการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการให้รางวัลและการลงโทษ เนื่องจากจิตวิทยาแนวนี้สนใจเรื่องสิ่งเร้าและการตอบสนอง โดยไม่สนใจกระบวนการของจิตใจ จึงมีผู้เรียกแนวทางนี้ว่าจิตวิทยาสิ่งเร้า-การตอบสนอง จากแนวทางนี้ทฤษฎีการเรียนรู้ได้ถูกพัฒนาขึ้น โดยการสังเกตว่าพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้นั้นแปรเปลี่ยนไปอย่างไร ขึ้นกับเงื่อนไขของสิ่งแวดล้อม เช่น แบบแผนการให้รางวัลและการลงโทษจะนำไปสู่การเรียนรู้ที่เร็วขึ้น และมีข้อผิดพลาดน้อยลง

แนวทางการรู้คิด (Cognitive approach) แนวทางนี้เห็นว่ามนุษย์ไม่ได้เป็นเพียงผู้รับสิ่งเร้า และการจะเข้าใจการกระทำของมนุษย์โดยการศึกษาแต่สิ่งเร้าที่เข้ามา และการตอบสนองออกไป อาจจะเพียงพอสำหรับการศึกษาพฤติกรรมที่อยู่ในรูปแบบที่ง่าย ไม่ซับซ้อน แต่แนวทางนี้เชื่อว่ามนุษย์รับรู้สิ่งเร้าและเปลี่ยนแปลงข้อมูลให้อยู่ในรูปแบบหรือประเภทใหม่ ๆ จิตวิทยาการรู้คิด

จะศึกษากระบวนการทางสมองในเรื่องการรับรู้ การจำ การเปลี่ยนแปลงข้อมูลข่าวสาร รวมทั้งเรื่องของภาษา ซึ่งจะเป็นการที่บุคคลได้รับความรู้เพิ่ม แก้ปัญหา และวางแผน

กระบวนการการรู้คิดอาจเทียบได้กับคอมพิวเตอร์ยุคใหม่หรือเรียกได้ว่าเป็น “ระบบการจัดกระทำกับข้อมูล” เนื่องจากมีการจัดกระทำกับข้อมูลที่เข้ามาในหลายลักษณะ เช่น มีการคัดเลือกข้อมูล มีการเปรียบเทียบ และมีการรวมกับข้อมูลที่เก็บอยู่ในความจำ มีการเปลี่ยนแปลง จัดระบบข้อมูลใหม่ เป็นต้น การตอบสนองที่แสดงออกมาก็ขึ้นกับกระบวนการภายในเหล่านี้และขึ้นกับสภาวะของกระบวนการเหล่านี้ในขณะนั้นด้วย จะเห็นได้ว่าในการศึกษากระบวนการรู้คิด ซึ่งเป็นกระบวนการทางสมองไม่ต้องอาศัยการอธิบายทางชีวประสาท แต่อย่างไรก็ตามทฤษฎีทางด้านการรู้คิดที่พยายามอธิบายว่ากระบวนการภายในเหล่านี้มีการจัดระบบระเบียบและทำหน้าที่อย่างไร และในการทำนาย ทฤษฎีที่จะต้องทำนายถึงพฤติกรรมที่สามารถสังเกตได้

แนวทางจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic approach) ผู้นำของแนวทางจิตวิเคราะห์คือ ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ทฤษฎีของเขาได้มาจากศึกษารายกรณีคนไข้ที่มีความแปรปรวนทางอารมณ์ ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ เชื่อว่าพฤติกรรมของบุคคลได้รับอิทธิพลมาจากกระบวนการจิตไร้สำนึก (unconscious process) กระบวนการจิตไร้สำนึกหมายถึง ความคิด ความกลัว ความปรารถนา ที่บุคคลนั้นไม่รู้สึกรู้ตัว แต่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม บุคคลจะถูกกระตุ้นโดยสัญชาตญาณพื้นฐาน (ในเรื่องเพศและความก้าวร้าว) ซึ่งจะถูกควบคุม ห้าม หรือลงโทษโดยบิดามารดาและสังคมในวัยเด็ก การห้ามสิ่งเหล่านี้จะเป็นเพียงการผลักดันให้พ้นจากจิตสำนึกของบุคคลและเข้าไปอยู่ในระดับจิตไร้สำนึก แต่มันก็ยังคงมีผลกระทบต่อพฤติกรรมอยู่

แนวคิดนี้ถูกวิจารณ์ว่ามองธรรมชาติมนุษย์ในแง่ลบที่ว่า มนุษย์ถูกควบคุมโดยแรงกระตุ้นหรือแรงขับที่อยู่นอกเหนือจากภาวะจิตสำนึกของตน นักจิตวิทยาส่วนมากไม่ได้ยอมรับทฤษฎีของฟรอยด์ไปทั้งหมด ส่วนหนึ่งเป็น เพราะมันไม่สามารถทดสอบได้ในห้องปฏิบัติการ แต่นักจิตวิทยาส่วนมากอาจจะเห็นด้วยที่ว่า คนเราไม่ได้ตระหนักถึงบุคลิกภาพบางด้านของตนเองอย่างเต็มที่ และนักจิตวิทยาก็พอใจที่จะพูดถึงระดับของความตระหนักน้อยกว่าการแบ่งอย่างเด่นชัดระหว่างการตระหนักหรือจิตสำนึก กับจิตไร้สำนึก

แนวทางประสบการณ์นิยม (Phenomenological approach) แนวทางนี้เห็นว่าบุคคลมองโลกและตีความเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยใช้ประสบการณ์ส่วนตัว และเชื่อว่า การที่จะเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์มากขึ้นก็โดยการศึกษาว่า มนุษย์มองตนเองและมองโลกอย่างไร มากกว่าที่จะไปสังเกตพฤติกรรมของเขา ในสถานการณ์เดียวกันบุคคลสองคนอาจแสดงพฤติกรรมแตกต่างกัน การไปถามว่าแต่ละคนตีความหมายเหตุการณ์นั้นอย่างไรก็ทำให้เราสามารถเข้าใจถึงพฤติกรรมของเขาได้

การที่แนวทางนี้เน้นกระบวนการภายในจิตใจมากกว่าพฤติกรรม จึงมีความคล้ายคลึงกับจิตวิทยาการรู้คิด ในแง่ที่ต่างกัน คือ ชนิดของปัญหาที่ศึกษาและความเข้มข้นของวิธีการทาง

วิทยาศาสตร์ที่ใช้ศึกษา จิตวิทยาการรู้คิดจะเสาะหาตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ การจำ และกระบวนการภายในอื่นๆ เพื่อพัฒนาทฤษฎีที่ว่ากระบวนการเหล่านี้ทำงานอย่างไร และเพื่อการทำนายพฤติกรรมในขณะที่นักจิตวิทยาแนวทางนี้สนใจที่จะทำความเข้าใจกับจิตใจและประสบการณ์ส่วนบุคคล เช่นเรื่องอัตมโนทัศน์ ความภูมิใจในตนเอง การตระหนักถึงตนเอง มากกว่าจะพัฒนาทฤษฎีเพื่อการทำนายพฤติกรรม

แนวทางประสบการณ์นิยมนี้ ไม่เห็นด้วยที่ว่าพฤติกรรมบุคคลถูกควบคุมโดยแรงขับในระดับจิตไร้สำนึก (แนวทางจิตวิเคราะห์) หรือโดยสิ่งเร้าจากภายนอก (แนวทางพฤติกรรมนิยม) แต่เชื่อว่าบุคคลมีเสรีภาพที่จะเลือก ที่จะกำหนดเป้าหมาย และที่จะกระทำเพื่อไปสู่เป้าหมายโดยตนเองได้ ทฤษฎีในแนวทางนี้บางทฤษฎีมีผู้เรียกว่า มนุษยนิยม เนื่องจากการที่เน้นถึงคุณค่าของมนุษย์ในเรื่องการมีเสรีภาพในการเลือกและตัดสินใจ และการมีแรงจูงใจในเรื่อความงอกงามและในเรื่องการพัฒนาศักยภาพของตนเองให้เต็มที่ และการพัฒนาให้ก้าวหน้าไปกว่าที่ตนเป็นในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าอาจจะมีอุปสรรคทางสิ่งแวดล้อมและสังคม แต่โดยธรรมชาติทุกคนมีแนวโน้มที่จะพัฒนาไปสู่การเข้าใจตนเองอย่างถ่องแท้ และพัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่

ในการศึกษาหรือการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมนุษย์ นักจิตวิทยามีแนวทางต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นักจิตวิทยาทางสรีรศาสตร์ก็อาจใช้ยาหรือการผ่าตัดนักพฤติกรรมก็จะใช้การเปลี่ยนแปลงสิ่งเร้า (หมายรวมถึงการให้รางวัลด้วย) เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ ๆ นักจิตวิทยาแนวการรู้คิดจะใช้การปรับปรุงสิ่งแวดล้อมเช่นกันแต่เน้นไปในเรื่องการรับรู้ การคิด และอื่น ๆ แทน ส่วนนักจิตวิทยาแนวจิตวิเคราะห์ก็จะพยายามค้นให้พบถึงแรงขับหรือแรงกระตุ้นในระดับจิตไร้สำนึกเพื่อทำความเข้าใจกับพฤติกรรม และพยายามจัดใหม่ให้พฤติกรรมออกมาในแบบที่เป็นที่ยอมรับได้ และนักจิตวิทยามนุษยนิยมจะพยายามช่วยให้บุคคลสำรวจความรู้สึกของตนเอง และให้แสดงออกมาอย่างเปิดเผย นักจิตวิทยามนุษยนิยมบางคนมีเป้าหมายกว้างกว่า คือ พยายามที่จะเปลี่ยนลักษณะสังคมที่แข่งขันและก้าวร้าวให้เป็นลักษณะของความร่วมมือช่วยเหลือกัน

แนวทางต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้ เขามีวิธีการหาความรู้กันอย่างไร วิธีการที่นักจิตวิทยาใช้ศึกษาหาความรู้ คือ วิธีการทางวิทยาศาสตร์ ที่ไม่มีอคติ (unbiased) ไม่บอกว่าสมมติฐานอันไหนดีกว่าอันไหน และมีความเป็นปรนัย (objective) คือ ให้มีการศึกษาซ้ำได้ และได้ผลอย่างเดียวกัน การวิจัยทางจิตวิทยาจะมีตั้งแต่วิธีการทดลอง (Experimental Method) ซึ่งเป็นวิธีการที่เป็นแบบฉบับ (typical) ของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ มีการควบคุมสภาพการณ์หลายอย่าง มีกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม ทั้งนี้เพื่อหาความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผลของตัวแปรอิสระและตัวแปรตาม การทดลองอาจมีได้ทั้งการทดลองในห้องปฏิบัติการและการทดลองนอกห้องปฏิบัติการ

แต่ไม่ใช่ว่าทุกปัญหาจะศึกษาด้วยวิธีการทดลองได้ ในบางปัญหา เช่น ทารกที่น้ำหนักน้อยกว่าปกติ จะมีปฏิกริยาตอบสนองช้ากว่าทารกที่น้ำหนักอยู่ในเกณฑ์ปกติหรือไม่ นักจิตวิทยาไม่สามารถนำทารกปกติมาลดน้ำหนักได้ แต่ต้องใช้ทารกที่น้ำหนักน้อยกว่าเกณฑ์อยู่แล้วมาศึกษา โดยทั่ว ๆ ไป นักจิตวิทยาจะใช้วิธีการศึกษาสหสัมพันธ์ (Correlational Method) ที่จะหาระดับและทิศทางของความเกี่ยวข้องหรือความสัมพันธ์กันของตัวแปรที่ไม่ได้อยู่ภายใต้การจับกระทำ กับตัวแปรอีกตัวหนึ่ง หรืออาจเป็นการหาความสัมพันธ์ระหว่างชุดของตัวแปรก็ได้ การศึกษาแบบนี้ มักใช้แบบทดสอบวัดลักษณะต่าง ๆ ทางจิตวิทยา เช่น ความถนัด ผลสัมฤทธิ์ และจิตลักษณะอื่น ๆ เพื่อนำคะแนนที่ได้มาหาสหสัมพันธ์กัน

นอกจากนี้นักจิตวิทยาอาจใช้วิธีการสังเกต (Observational Method) ซึ่งอาจเป็นการสังเกตโดยตรง คือสังเกตปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ การสังเกตเป็นจุดเริ่มต้นของการวิจัยจำนวนมากในจิตวิทยา ผู้ที่สังเกตต้องได้รับภาพที่สังเกตและที่จับที่กันอย่างแม่นยำ เพื่อการหลีกเลี่ยงการมีอคติของผู้สังเกตเวลานับที่ก นอกจากนั้นการสังเกตอาจทำในห้องปฏิบัติการก็ได้

สำหรับบางปัญหาก็ยากที่จะใช้การสังเกตโดยตรง จึงต้องใช้แบบสอบถาม หรือใช้การสัมภาษณ์ กล่าวคือ แทนที่จะสังเกตว่าบุคคลมีพฤติกรรมอย่างนั้นหรือไม่ นักวิจัยก็เพียงแต่ถามว่า เขาทำอย่างนั้นหรือไม่แทน แต่เนื่องจากคนเรามักบอกอะไรในทางบวกเพื่อให้สังคมยอมรับวิธีนี้จึงอาจง่ายที่จะเกิดอคติมากกว่าการสังเกต แต่อย่างไรก็ตามข้อมูลจากการสำรวจลักษณะนี้ก็ให้ผลที่สำคัญมากมาย

การสังเกตทางอ้อมอีกอย่างหนึ่งคือ การศึกษาประวัติ (case histories) เป็นการถามสิ่งที่เคยทำมาในอดีต แทนที่จะสังเกตพฤติกรรมโดยตรง การศึกษาประวัติ อาจเป็นการศึกษากับกลุ่มบุคคลก็ได้ แต่การให้บุคคลระลึกย้อนอดีต อาจมีการบิดเบือน หรือให้ข้อมูลที่ผิดพลาดโดยไม่ตั้งใจได้ เมื่อเปรียบเทียบกับกรสังเกตโดยตรง

ถ้าจะถามว่า “จริง ๆ แล้วนักจิตวิทยาเขาทำอะไรกัน” ก็อาจจะมีคนตอบว่า “ช่วยคนที่มีปัญหา” “ให้คำปรึกษา” หรือ “ทำการวิจัย” นักจิตวิทยาที่ทำหน้าที่สองอย่างข้างต้นก็อาจจะเป็นนักจิตวิทยาคลินิก และนักจิตวิทยาการศึกษา ส่วนการทำวิจัยก็อาจเป็นงานของนักจิตวิทยาได้หลาย ๆ สาขา งานและหน้าที่ของนักจิตวิทยาที่กล่าวมาทั้งสองอย่างนี้ อาจเรียกได้ว่า เป็นสาขาวิชาเฉพาะของจิตวิทยา (fields of specialization in psychology) ซึ่งมีมากกว่า 40 สาขาย่อย (Cooks & Stein, 1988) มีตั้งแต่สาขาที่คนส่วนมากรู้จัก เช่น จิตวิทยาคลินิก จิตวิทยาพัฒนาการ จิตวิทยาการศึกษา จิตวิทยาสังคม จิตวิทยาทดลอง จิตวิทยาอุตสาหกรรม/องค์การ ไปจนถึงจิตวิทยาสาขา

ที่ค่อนข้างใหม่ เช่น จิตวิทยาสุขภาพ จิตวิทยาครอบครัว จิตวิทยาสิ่งแวดล้อม จิตวิทยาที่เกี่ยวกับคดีความ (forensic psychology) และจิตวิทยาการจราจร (traffic psychology) เป็นต้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าจิตวิทยาได้แตกแขนงสาขาวิชาเฉพาะ และมีความหลากหลายสูงจนนักจิตวิทยาบางท่านมีความเป็นห่วงเรื่องการขยายตัวอย่างรวดเร็วของกลุ่มที่สนใจในเรื่องแคบ ๆ เพราะการที่พยายามจะมองปัญหาเล็ก ๆ แทนที่จะมองปัญหาใหญ่ ก็เปรียบเสมือนการมองป่าของเราจะถูกบดบังด้วยต้นไม้ เมื่อความรู้เฉพาะเรื่องไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับบริบทที่กว้างขึ้น ความรู้นั้นก็จะขาดความเชื่อมโยงและขาดความหมาย (Bevan, 1991)

ภาพของจิตวิทยาในปัจจุบัน คือ การแยกเป็นส่วน ๆ และมีความหลากหลายที่ไม่เป็นระบบระเบียบ (Staats, 1991) มีมีโนทัศน์ กฎ และข้อค้นพบจำนวนมากที่มีลักษณะร่วมกันอยู่ แต่ความคล้ายคลึงกันเหล่านี้ไม่เป็นที่ตระหนัก เนื่องมาจากว่ามันถูกอธิบายโดยใช้ภาษาที่แตกต่างกัน และอยู่ในทฤษฎีที่ต่าง ๆ กันไป การแข่งขันกันหรือการแยกจากกันของทฤษฎีอาจเป็นสิ่งบังเอิญที่เกิดขึ้น จากการใช้กลุ่มตัวอย่างที่แตกต่างกัน และใช้วิธีการศึกษาวิจัยหรือเครื่องมือที่แตกต่างกัน หรือโดยการศึกษาปัญหาในด้านที่แตกต่างกัน

อย่างไรก็ตาม - ความไม่มีเอกภาพไม่ได้แสดงถึงความล้มเหลวของศาสตร์นั้น จากปรัชญาที่มีชื่อว่า “unified positivism หรือ unificationism” ได้กล่าวว่า การพัฒนาจากการขาดเอกภาพไปสู่ความมีเอกภาพเป็นพื้นฐานของศาสตร์ (Staats, 1991) ศาสตร์ในระยะต้นมักจะไม่มีความมีเอกภาพ นักวิทยาศาสตร์จะศึกษาปรากฏการณ์ต่าง ๆ กัน ด้วยกรอบความคิดที่ต่างกัน และใช้วิธีการที่ต่างกัน นักวิทยาศาสตร์จะมองประสบการณ์ของตนเองว่าเป็นพื้นฐานในเรื่องนั้น และเขาจะไม่สามารถตระหนักถึงความเกี่ยวข้องกันระหว่างงานของคนอื่นกับงานของตนเอง นักวิทยาศาสตร์ในตอนต้นจะมีเป้าหมายเพียงการค้นพบปรากฏการณ์ใหม่และแตกต่างออกไป ไม่ได้พยายามหาความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ การที่จะให้ความรู้ที่เป็นชิ้นส่วน ที่แตกต่างกันนี้ค่อย ๆ รวมกันเข้าเป็นโครงสร้างเดียวกัน ก็ต้องอาศัยเวลาและความพยายามที่ต่อเนื่องยาวนาน ในปัจจุบันมีความสนใจใหม่ในหมู่นักจิตวิทยาที่พยายามเสนอแนวทางในการสร้างทฤษฎีทางจิตวิทยาที่กว้างและมีเอกภาพ

อย่างไรก็ตามจิตวิทยาจัดว่าเป็นศาสตร์ใหม่ที่มีผลงานที่ตีพิมพ์ได้ มีการพัฒนาวิธีการศึกษาวิจัย เครื่องมือวัด ห้องปฏิบัติการ และทฤษฎีที่ซับซ้อน มีผู้นำความรู้ทางจิตวิทยาไปประยุกต์ใช้ในวงการต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง เพียงแต่ว่าจิตวิทยากำลังอยู่ในภาวะที่ต้องการการบูรณาการ การมองปัญหาให้กว้างขึ้น และการเชื่อมโยงกับบริบททางสังคม เพื่อนำไปสู่การเป็น “ศาสตร์” ที่แท้จริงของสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์

บรรณานุกรม

พรรณิ ชูทัย เจนจิต “จิตวิทยาในอนาคต” *ศึกษาศาสตร์ปริทัศน์* 10(ฉบับรวมเล่ม) : 53-65; 2537.

Atkinson, R.L. and other. *Introduction to Psychology.*(10th ed) San Diego : Harcourt Brace Javanovich.

Baron, R.A.*Psychology.* (2nd ed) Boston : Allyn and Bacon 1992.

Bevan, W.*Contemporary psychology : A tour inside the onion.*

American Psychologist, 46 (5), 475 - 483. 1992.

Crooks, R.L. & Stein, J.*Psychology : Science, Behavior and Life.*

New York : Holt, Rinehart and Winston 1988.

Staats, A.W.*Unified Positivism and Unification Psychology :*

Fad or new Field? American Psychologist, 46 (9), 899 - 912, 1991.
